

Radne migracije: pogon razvoja ili produbljivanja

*Work migration: engine of development or
continuous underdevelopment*

Leon Berisha

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3
Sociologija, 3. godina
leon.berisha@yahoo.com

Sažetak

Nije neobično da u društvenim znanostima postoje neslaganja, pa čak i oprečna mišljenja, o mnogim predmetima istraživanja, dapače, mnoštvo utemeljenih perspektiva i paradigmi dobro je i poželjno u istraživanju društvene stvarnosti i pojedinaca koji je sačinjavaju. Nije, stoga, neobično da se o vezi migracija i razvoja vodi više od pola stoljeća duga debata. Kada bi debata o međuodnosu migracija i razvoja bila putnik, bila bi putnik koji već dugo korača izrazito vijugavim putem. Kroz dugo vrijeme trajanja debate o tom međuodnosu prevladavala su optimistična mišljenja u pedesetim godinama prošlog stoljeća, zatim pesimistična tijekom šezdesetih i sedamdesetih pa opet optimistična mišljenja u osamdesetima. Nedavno se, međutim, javljaju novi pogledi u raspravi, koji omogućuju nijansiraniji i precizniji pogled na odnos migracija i razvoja te uvažavaju heterogenost uzroka

Abstract

It is not unusual for discordance, or even conflicting opinions to exist in social sciences on many research subjects. If anything, a multitude of grounded perspectives and paradigms is beneficial and desirable when it comes to the research of social reality and individuals that constitute that reality. Thus, it is not unusual that there is a debate lasting for more than half a century about the migration-development nexus. If the debate on the relation of migration and development were a passenger, it would be one walking on a long and winding path. Throughout the long time that this debate lasts, prevailing opinions have been optimistic in the nineteen fifties, then pessimistic during the sixties and the seventies, and then again optimistic in the eighties. Recently, however, new perspectives that enable a more nuanced and precise view of the relationship between mi-

i posljedica migracija. Sintezom spoznaja iz područja ekonomije, proučavanja razvoja i iz proučavanja migracija, konceptualiziran je treći put koji istovremeno prepoznaje težinu strukturalnih ograničenja i važnost djelatnosti pojedinih aktera.

Ovaj rad ima dvojaku svrhu: prvo, iznijeti sažet pregled dugotrajne akademske rasprave; i drugo, ponuditi kritički osvrt i dopunu shvaćanju odnosa migracija i razvoja.

Ključne riječi:
agencija, migracije, migracijski pluralizam, razvoj, struktura

gration and development, as well as acknowledge the heterogeneity of causes and effects of migration have emerged. A third way has been conceptualized by synthesizing insights from economics, development research and migration research that is able to recognize at the same time the weight of structural limitations as well as the importance of agency of individual actors.

This paper has a twofold purpose: firstly, to present a summary overview of a long lasting academic discussion, and secondly to offer a critical review and complement the understanding of the relationship between migration and development.

Keywords:
agency, development, migration, migration pluralism, structure

Uvod

Razvoj je prema riječima Amartye Sena “integrirani proces širenja stvarnih sloboda koje ljudi uživaju, a koje su međusobno povezane” (Sen, 2000: 8). Sen svoju definiciju razvoja suprotstavlja “užim pogledima na razvoj, poput poistovjećivanja razvoja s rastom bruto nacionalnog proizvoda ili porastom osobnih primanja ili industrijalizacijom ili tehnološkim napretkom ili društvenom modernizacijom” (Sen, 2000: 3). Smatra da navedeni faktori mogu biti pokazatelji razvoja, odnosno omogućavati proces širenja sloboda, ali “promatranje razvoja u okvirima širenja stvarnih sloboda usmjerava pažnju k razlozima koji čine razvoj bitnim, umjesto prema nekim od sredstava koja, među ostalima, igraju važnu ulogu u tom procesu” (Sen, 2000: 3).

Razvoj je proces omogućavanja najvećem broju ljudi da ostvare egzistenciju kakvoj sami teže, odnosno proces uklanjanja ograničenja njihovim slobodama, poput ekonomskih, političkih ili tehnoloških ograničenja. U ovom kontekstu to ne znači nužno da je pojmu slobode pridana maksimalna važnost ili da je svrha razvoja ukinuti sva ograničenja slobodama i težiti potpunom voluntarizmu jer ako netko ostvaruje egzistenciju na način koji to onemogućuje drugim članovima društva, zapravo negativno utječe na razvoj. Uklanjanjem ograničenja slobodama, širi se raspon mogućnosti koje pojedinci imaju da poboljšaju kvalitetu svojeg života, odnosno otklanjaju se neslobode, stoga je upravo proces širenja tog raspona prema što većem broju članova društva ključan za definiranje razvoja. U tom svijetlu jasno je kako su, primjerice, rast bruto domaćeg proizvoda ili razvoj novih tehnologija načelno dobri za razvoj jer posljedično omogućuju uživanje više sloboda tako što omogućuju više pojedinaca da si lakše osiguraju egzistenciju, ali ne jedini i potpuni čimbenik u procesu razvoja i kako nisu sami sebi svrhom, već jedno od sredstava za postizanje razvoja.

Razvoj predstavlja kretanje društva u pozitivnom, poželjnom smjeru, dakle svako društvo teži razvoju, zato je velika pažnja u znanstvenim i političkim raspravama posvećena tome što sačinjava razvoj i kako se postiže. O odnosu razvoja i migracija, u proučavanju kojih također postoji nemali broj neslaganja, oprečnih mišljenja i gotovo kontroverznih pitanja, traje duga i plodna rasprava (Castles et al., 2014). Migracije su fenomen izrazito heterogenih uzroka i heterogenih posljedica na društva emigracije i na društva imigracije istovremeno, a iz te heterogenosti proizlaze raznolikost i brojnost teorijskih pristupa migracijama. Fenomenom migracija aktivno se bavi čitav niz društvenih znanosti: antropologija, demografija, ekonomija, geografija, politologija, povijest, pravo, sociologija (Brettell and Hollifield, 2014). Rasprava o vezi migracija i razvoja prati šire trendove u socijalnoj teoriji (de Haas, 2010), što ugrubo znači da ulogu dominantne paradigme zauzimaju isprva funkcionalističke teorije, poput *pull-push* modela, modela optimalne alokacije proizvodnih faktora i neoklasičnih migracijskih teorija Johna Harrisa i Michaela Todara; zatim prevladavaju historijsko-strukturalistički pristupi ukorijenjeni u marksističkim analizama političke ekonomije, primjerice teorija zavisnosti koju predstavlja Andre Gunder Frank i teorija svjetskih sistema koju predstavljaju Samir Amin i Immanuel Wallerstein (Castles et al., 2014). Nakon dominacije historijsko-strukturalističkih modela, rasprava o vezi razvoja i migracija zaokreće se prema hibridnim stajalištima, poput nove ekonomije radnih migracija Odeda Starka i transnacionalnih teorija autora poput Alejandra Portesa ili Linde Basch (Castles et al., 2014). Ekstenzivan i kvalitetan pregled literature nudi rad Heina de Haasa iz 2007. godine *Remittances, Migration and Social Development – A Conceptual Review of the Literature* te drugo i treće poglavlje knjige *The Age of Migration – International Population Movements in the Modern World* Stephena Castlesa, Heina de Haasa i Marka J. Millera (2014). S obzirom na bogatstvo različitih stavova i vrijednosnih sudova

o migracijama i razvoju, logično je da će u proučavanju njihove veze postajati različite i oprečne pozicije koje polazeći od različitih socijalnih teorija i njihovih pretpostavki različito razmatraju odnos migracija i razvoja. Radne migracije zauzimaju istaknuto mjesto u ovoj raspravi jer su podložne djelovanju političkih aktera, odnosno države mogu različitim instrumentima (npr. zakonima, policijskim djelovanjem ili međunarodnim sporazumima) poticati ili odvraćati takav tip migracija; osim toga radne migracije u pravilu su dobrovoljne, uključuju agentivnost migranata nasuprot prisilnih migracija poput onih potaknutih ratom ili ekološkim katastrofama.

Unatoč tome što migracije nisu nova pojava na Zemlji i tome što je postotak migranata u odnosu na svjetsku populaciju stabilan u zadnjih pedeset godina, u političkom diskursu na Zapadu pitanje migracija općenito te njihovog utjecaja na razvoj zauzima istaknuto mjesto (Castles et al., 2014).

U svrhu preglednog sažimanja dugotrajne i plodne rasprave o međuodnosu migracija i razvoja korisno je grupirati teorije koje polaze od sličnih stajališta i dolaze do sličnih zaključaka i očekivanja o ishodima migracija na razvoj. Tri grupe teorija kristalizirale su se kroz trajanje rasprave o međuodnosu migracija i razvoja: optimistična, pesimistična i pluralistička (de Haas, 2010). Nakon sažetog pregleda svake od triju pozicija, slijede rasprava i zaključak.

Migracijski optimizam

Migracijski optimisti jesu teoretičari koji argumentiraju da radne migracije imaju povoljan učinak na razvoj zemalja emigracije. Optimistične teorije polaze od funkcionalističkog pogleda na društvo i pozicije uravnoteženog rasta unutar razvojne teorije, a uklapaju se u neoklasičnu migracijsku teoriju. "Neoklasična migracijska teorija shvaća migracije kao oblik optimalne alokacije proizvodnih

faktora na obostranu korist šaljućih i primajućih država" (De Haas, 2010: 230). Migracijski optimisti smatraju radne migracije iz agrikulturalnih u industrijska područja ne samo pozitivnim utjecajem, već nužnim preduvjetom za ekonomski rast i posljedično razvoj (De Haas, 2010). Slobodno je kretanje radne snage na tržištu rada, unutar ili izvan državnih granica, prema optimistima, mehanizam koji uravnotežuje razvoj i postiže izjednačavanje iznosa nadnica u mjestu imigracije i mjestu emigracije, što naposljetku, onda kada se nadnice izjednače, vodi k prestanku daljnjih migracija. Dakle, optimisti smatraju kako radna snaga odlazi tamo gdje nedostaje radnika, dok kapital ide u suprotnom smjeru, tamo gdje ga nedostaje, a migracije će stati postizanjem ekvilibrija (De Haas, 2010), na primjer u slučaju gostujućeg rada u Njemačkoj u koju su organizirano migrirali radnici iz mediteranskih zemalja te u slučajevima unutarnjih ruralno-urbanih migracija (Castles et al., 2014).

Osim toga, novčane doznake koje migranti šalju natrag u društva odlaska ukupnim su iznosom višestruko veće od službene razvojne pomoći (*Official Development Assistance*) (Castles et al., 2014). Doznakama se smanjuje nejednakost prihoda, a na makro razini predstavljaju stabilan izvor stranog novca te bi one, prema optimistima, trebale financirati ekonomski rast i razvoj zemalja emigracije. Uz novčane doznake, migranti u zemlje emigracije šalju i "nove ideje, znanja i poduzetničke stavove" (De Haas, 2010: 231). Migracijski optimizam predviđa povratak radnih migranata, a po povratku, značajne investicije u poduzeća u domovini. Vođene optimističnim viđenjima migracija, neke su vlade država u razvoju poticale emigraciju kako bi potakle razvoj, čak i nakon što je optimizam prestao biti dominantna pozicija o ekonomskim migracijama unutar akademske zajednice (De Haas, 2010).

Ni odljev mozgova (*brain drain*), kao ni zapošljavanje visokoobrazovanih migranata na poslove za koje su prekvalificirani (*brain waste*), za optimiste ne predstavljaju razlog prevelike za-

brinutosti jer smatraju da emigracija može imati pozitivan utjecaj na broj visokoobrazovanih u zemljama emigracije zato što prilike koje se pružaju visokoobrazovanima u emigraciji i manjak visokoobrazovanih u domovini motiviraju one koji nisu migrirali da nastave obrazovanje, to jest umjesto odljeva mozgova, optimisti predviđaju priljev mozgova (*brain gain*) (Castles et al., 2014). Ukratko, migracijski optimisti smatraju da su radne migracije nužne i višestruko korisne za oba društva i da vode k obostranom razvoju i smanjenju nejednakosti između i unutar društava.

Migracijski pesimizam

Migracijski optimizam temelji se na "ranijim studijama migracija iz ruralnih u urbana područja u Europi i Sjedinjenim Državama i povijesnom iskustvu emigracije iz Europe u Sjevernu Ameriku" (De Haas, 2010: 231), međutim ta povijesna iskustva migracije ne izazivaju kod svih optimizam.

Migracijski pesimizam "okreće neoklasične i developmentalističke pristupe posve naopako" (De Haas, 2010: 233). Migracijski pesimisti su, dakle, oni teoretičari koji argumentiraju da migracije imaju negativne posljedice po razvoj zemalja emigracije. Posljedice migracija za njih ne predstavljaju razvoj, već ekonomski i socijalno podređeni položaj i ograničavanje mogućnosti za razvoj. Migracije u ovom kontekstu nisu poželjan i nužan generator razvoja, nego dokaz podređenosti te posljedica i daljnji katalizator podrazvijenosti. Prema Heinu de Haasu, migracijski pesimizam razvija se od kraja 1960-ih godina kao rezultat paradigmatičke promjene unutar društvenih znanosti prema historijsko-strukturalističkim pogledima unutar društvene teorije i teorijama zavisnosti (*dependency*) unutar istraživanja razvoja i rastućeg broja empirijskih istraživanja koja nisu potvrđivala optimistične poglede (De Haas, 2010).

Pesimisti tvrde da radne migracije nisu mehanizam postizanja ekvilibrija na globalnom tržištu i preduvjet ekonomskog rasta, nego posljedica kapitalističkih odnosa dominacije razvijenih zemalja nad nerazvijenima koji inherentno perpetuiraju nejednakost unutar i između država, pa migracije tumače "kao jednu od mnogih manifestacija kapitalističkog prodora i nejednakih uvjeta trgovine među razvijenim i podrazvijenim državama" (Massey et al. 1998 prema Castles et al., 2014: 31). Polazeći od historijsko-strukturalističkih pozicija, pesimisti radne migracije objašnjavaju kao način uštede za kapitaliste na cijeni rada, jer migrantski rad košta manje. To znači profit u razvijenim državama, ljudima koji su već bogati, a "deprivaciju područja podrijetla vrijednog rada i vještina" (Castles et al., 2014: 32). Migracije prema pesimistima nisu samo posljedica nejednakosti i nerazvijenosti nego ih perpetuiraju, produbljuju i pogoršavaju. Ne slažu se da su migracije poželjno, slobodno kretanje radne snage, upravo suprotno, tvrde da su migranti ekonomski primorani na čin migracije. Drugim riječima, ako je alternativna opcija umiranje od gladi, onda nema govora o slobodnom izboru i nije riječ o optimalnom načinu alokacije proizvodnih faktora.

U kontrastu s optimističnim teorijama uravnoteženog rasta, pesimistične analize služe se "marksističkom političkom ekonomijom, posebno teorijom zavisnosti (*dependency*)" (Castles et al., 2014: 32). Razlike u razvoju između država prema toj teoriji posljedica su eksploatacije, prvo kroz kolonijalizam, a onda kroz kapitalizam u postkolonijalnom razdoblju. Eksploatacija ljudskih resursa za zemlje u razvoju znači gubitak ionako malog broja visokoobrazovanih profesionalaca koji u emigraciji ne uspijevaju nužno pronaći posao u skladu sa svojim vještinama pa je uz odljev mozgova vezan i problem rasipanja mozgova (*brain waste*), to jest zapošljavanje migranata na radna mjesta za koja su prekomjerno kvalificirani (Castles et al., 2014). Osim toga, istovremeno se na internacionalnoj i na intranacionalnoj razini javlja i odljev mišića (*brawn drain*), što podrazumijeva migracije "mladih, radno spo-

sobnih muškaraca iz ruralnih krajeva” (De Haas, 2010: 233) koji su nositelji agrikulturalnih djelatnosti i inovacija, što rezultira padom produktivnosti u agrikulturi i ostalim tradicionalnim ekonomskim sektorima (De Haas, 2010).

Pesimisti drže da su prostorne nejednakosti u blagostanju obilježje kapitalističkog razvoja, a ta se nejednakost spiralno pogoršava jer “najzdraviji, najdinamičniji i najproduktivniji članovi populacije” (De Haas, 2010) migriraju iz nerazvijenih područja, generiraju profit za kapitalističku elitu u razvijenim zemljama istovremeno održavajući odnos zavisnosti i podređenosti podrazvijenih država i doprinoseći asimetričnom rastu (De Haas, 2010). Pesimisti ne negiraju postojanje pozitivnih učinaka migracije “poput povećane potražnje za poljoprivrednim proizvodima i trgovine sirovinama iz periferije (ili doznaka)” (De Haas, 2010: 234), već smatraju da pozitivnih aspekata nema dovoljno da prevagnu nad negativnim posljedicama i perpetuiranjem nejednakosti. Primjerice, kada je riječ o novčanim doznakama, koje optimisti ističu kao važan izvor kapitala i katalizator ekonomskog razvoja, istraživanja pokazuju kako se “više od 90 posto doznaka troši na svakodnevnu konzumaciju” (De Haas, 2010: 236), a ako se i investiraju, doznake se najčešće koriste za financiranje nekretnina, zemlje, zapošljavanje radnika ili mehanizaciju postojećeg rada umjesto maksimiziranja učinka te investiranje u sektore prenapučene konkurencijom, poput malih restorana ili trgovina mješovitom robom (De Haas, 2010).

S obzirom na to da je čin migracije skup i riskantan, migranti rijetko dolaze iz najnižih slojeva društva, shodno tome oni najpotrebitiji rijetko uživaju beneficije migracija. To ne ide u prilog optimističnim tezama o migracijama kao mehanizmu smanjenja nejednakosti, dapače, navodi na zaključak kako migracije dodatno produbljuju nejednakosti i koče razvoj u društvima emigracije. Pesimizam je prisutan i kada je riječ o sociokulturnim učincima migracija, za koje pesimisti smatraju da potiču “konzumerizam,

neproduktivnost i zavisnost o doznakama” (De Haas, 2010: 237), osim toga roba i ideje koje migranti vraćaju u zemlju emigracije doprinose mijenjanju tamošnjeg stila života i smanjenju potražnje lokalnih dobara.

Pesimisti argumentiraju da su pozitivni učinci migracija malobrojni i privremeni, a da negativni vode “migrantskom sindromu” (De Haas, 2010: 234), u spiralu migracija, koje vode do daljnje i dublje nerazvijenosti, koja pak vodi do još migracija. Polazeći od paradigme historijskog strukturalizma pesimisti “vide migracije kao ‘bijeg od bijede’ prouzrokovane globalnim širenjem kapitalizma, koji je stoga inherentno nesposoban nositi se sa strukturalnim uvjetima koji uzrokuju migracije” (De Haas, 2010: 233), odnosno migracije smatraju posljedicom ekonomske deprivacije i kontinuirane eksploatacije nerazvijene periferije od strane ekonomski nadmoćne jezgre.

Migracijski pluralizam

Razvoj je složen proces koji nije moguće jednostavno svesti na migracije, kao što su i migracije složen fenomen koji se ne javlja izolirano od ostalih zbivanja u društvu. Ishodi migracija i utjecaj migracija na razvoj izrazito su heterogeni, prema tome konačan i jednoznačan zaključak u jednom smjeru od početka je osuđen na propast. Naravno, pojava migracija u nekom društvu ne znači trenutačni boljitak i nagli razvoj, kao što ne znači ni sigurnu propast toga društva. I optimisti i pesimisti raspravi pristupaju deterministički i izvode zaključke za koje očekuju da univerzalno vrijede, ali društvena stvarnost nije crno-bijela, stoga su krajem prošlog stoljeća nakon dominacije optimističnih i pesimističnih stajališta akademskim diskursom središnje mjesto u proučavanju odnosa migracija i razvoja preuzela hibridna stajališta koja uspi-

jevaju uvažiti i sintetizirati optimistične i pesimistične argumente, istovremeno kritizirajući i nadograđujući dotadašnje spoznaje.

Suština rasprave između optimista i pesimista svodi se na sukob agencije i socijalne strukture. S jedne strane, optimisti naglašavaju agenciju, sposobnost ljudi da autonomno i razumno donose odluke te polazeći od funkcionalističkih pretpostavki objašnjavaju odnos migracija i razvoja kao pozitivnu posljedicu ekonomski racionalnog ponašanja migranata, dok s druge strane pesimisti naglašavaju socijalnu strukturu i uvjetovanost ljudskog ponašanja njome te objašnjavaju odnos razvoja i migracija kroz prizmu ograničenja i prisila koje struktura vrši na pojedince. Međutim, zato što je "heterogenost stvarnih međudnosa migracija i razvoja prevelika da se uklopi u determinističke teorijske sheme koje predviđaju razvojne ishode migracija" (De Haas, 2010: 240) i zato jer agencija i struktura nisu međusobno isključive ni jedna od ove dvije pozicije ne uspijeva adekvatno objasniti interakciju razvoja i migracija. Migracijski pluralisti proučavaju odnos migracija i razvoja istovremeno uvažavajući važnost agencije pojedinih aktera i strukturalnih ograničenja unutar kojih djeluju zbog čega uspješnije objašnjavaju heterogenost ishoda odnosa migracija i razvoja. Prema de Haasu, nekoliko teorijskih pravaca, koji se razvijaju u različitim društvenim znanostima, zajednički sačinjavaju migracijski pluralizam: nova ekonomija radnih migracija (NELM), teorije o sredstvima za život (*livelihood approaches*) i teorije o migrantskom transnacionalizmu.

Nova ekonomija radnih migracija u središte analize na mjesto pojedinca stavlja kućanstvo pod pretpostavkom "da ljudi, kućanstva i obitelji ne djeluju samo kako bi maksimizirali dohodak, već također kako bi minimizirali i raspršili rizike" (De Haas, 2010: 243), stoga Nova ekonomija radnih migracija proučava migracije kao strategiju kućanstava da izbjegnu ekonomske rizike i nadiđu tržišna ograničenja u zemljama emigracije. Način na koji kućan-

stva izbjegavaju odnosno umanjuju rizike jest raspršenjem rizika. Najjednostavnije rečeno, smisleno je za kućanstva da ulože svoje resurse, ponajprije rad, u različite, nepovezane sektore ekonomije i tako osiguraju egzistenciju svim članovima u slučaju nepredviđenih poteškoća u nekom od sektora. Primjerice, ukoliko se neko kućanstvo poglavito bavi agrikulturom, u slučaju suše isplativo je moći se osloniti na člana kućanstva koji radi u inozemstvu ili u gradu, kao što je za tog člana, u slučaju nezaposlenosti, isplativo moći se osloniti na obitelj u ruralnim krajevima. Radne migracije pružaju kućanstvima način diverzifikacije i osiguranja prihoda u promjenjivim uvjetima ekonomija u razvoju gdje su tržišta kapitala i osiguranja često dostupna samo najbogatijima (De Haas, 2010). Nova ekonomija radnih migracija uokviruje migracije kao strateški odabir, nasuprot redukcionizmu i determinizmu optimističnih i pesimističnih pozicija; osim toga, također u kontrastu s optimistima i pesimistima, NELM migracije ne proučava razmatrajući samo pojedince, već u širem društvenom kontekstu, uvažavajući višedimenzionalnost i složenost odnosa u kućanstvu, odluka koje kućanstvo donosi i načina na koji ih donose. To doprinosi objašnjenju heterogenosti migracija i posljedično objašnjenju heterogenosti odnosa migracija i razvoja.

Teorije o sredstvima za život (*livelihood approaches*) nastaju u više polja društvenih znanosti, geografiji, antropologiji i sociologiji, kako bi se pobliže objasnila raznolikost i kontradiktornost empirijskih nalaza. Teorije o sredstvima za život, kao i Nova ekonomija radnih migracija, polaze od kućanstava kao najprikladnije jedinice analize te pokušavaju objasniti načine na koji kućanstva pokušavaju poboljšati svoje životne uvjete (De Haas, 2010). Pod terminom sredstva za život (*livelihood*) podrazumijevaju "mogućnosti, sredstva (uključujući materijalne i društvene resurse) i aktivnosti potrebne kako bi se ostvarila sredstva za život (*means of living*)" (De Haas, 2010 prema Carney, 1998). Migracije shvaćaju

kao jedan od elemenata strategije poboljšanja sredstava za život koji se koristi u kombinaciji s drugim strateškim elementima u mjestu podrijetla što "indicira da se utjecaj migracijskih strategija ne može propisno evaluirati izvan svojeg odnosa s drugim multi-sektoralnim i multi-lokalnim strategijama poboljšanja sredstava za život, to jest čitavim rasponom aktivnosti kućanstva" (De Haas, 2010 prema Stark, 1991). Teorije o sredstvima za život i Nova ekonomija radnih migracija dolaze do gotovo identičnih zaključaka iz različitih polazišta: velika različitost među empirijskim nalazima o ishodima odnosa migracija i razvoja može se objasniti samo u širem društvenom kontekstu uzimajući u obzir i mjesto emigracije i mjesto imigracije, njihove interakcije te raznolikost strategija koje poduzimaju individue unutar kućanstava kako bi poboljšali svoje živote, odnosno kako agenti djeluju unutar strukture. Upravo su prepoznavanje i težnja prema proučavanju istovremene važnosti agencije i strukture, to jest "ograničene, ali stvarne kapacitete pojedinaca da nadiđu zapreke i potencijalno preoblikuju strukturu" (De Haas, 2010: 241) ključne razlike između pluralističkih pozicija i ranijih pristupa proučavanju odnosa migracija i razvoja.

Paralelno s razvojem Nove ekonomije radnih migracija u ekonomiji i teorijama o sredstvima za život u sociologiji, geografiji i antropologiji, u migracijskim studijama javlja se Transnacionalna perspektiva koja proučava migracije kao složeni proces u kojem osim samih migranata podjednako sudjeluju društvo iseljavanja i društvo useljavanja. Transnacionalne teorije mijenjaju način na koji se gleda na procese integracije i poimanje pripadnosti, kao i "dihotomije 'podrijetla' i 'odredišta' te kategorije poput 'trajne', 'privremene' i 'povratne' migracije" (De Haas, 2010: 247).

Razvoj tehnologije omogućio je lakšu komunikaciju i protok novca čime su stvoreni uvjeti za održavanje dvostrukih identiteta i život izvan domovine i u domovini gotovo istovremeno. Transnaci-

onalna perspektiva pruža dovoljno fleksibilan okvir za izučavanje tako heterogenog fenomena kao što su migracije u globaliziranom svijetu, u svijetu interneta, mobilnog bankarstva i preoceanskih letova i omogućuje prostor za sintezu spoznaja iz ekonomije i sociologije kako bi se omogućilo ishođenje čvrstog objašnjenja složenog odnosa migracija i razvoja.

Sinteza ovih teorijskih pravaca koji se međusobno komplementiraju, balansirajući značaj agencije i strukture, čini migracijski pluralizam. Odnos migracija i razvoja, polazeći od pluralističkih pozicija, shvaćen je kao višedimenzionalan, složen odnos u kojem potencijal migracija da pozitivno djeluju na razvoj ovisi o široj socioekonomskoj slici društva. "Iako je migracija često strategija nadilaženja lokalnih prepeka u razvoju, nije vjerojatno da samo migracija može riješiti generalne prepreke poput endemske korupcije, pogrešnih makroekonomskih politika, nedostatke na tržištima kredita i osiguranja te nesigurna vlasnička prava" (De Haas, 2010: 251). Dakle, pluralisti prihvaćaju varijabilnost utjecaja migracija na razvoj, odnosno mogućnost pozitivnih i negativnih ishoda, ovisno o ostalim faktorima koji utječu na razvoj te uočavaju dijalektičnost odnosa migracija i razvoja, nasuprot kauzalnom pristupu (migracije uzrokuju razvoj ili migracije uzrokuju daljnju podrazvijenost) prethodno dominantnih stajališta u proučavanju ovog fenomena.

Rasprava

Pregled dosadašnjeg tijeka rasprave o vezi migracija i razvoja vrlo brzo otkriva da naslovno pitanje ima više od jednog odgovora. Štoviše, akademski diskurs evoluirao kroz cijeli spektar odgovora: od neupitno pozitivnih (migracije su ne samo poželjne, nego i nužne za razvoj), preko kategorički negativnih (migracije

su i uzrok i posljedica koja potiče podrazvijenost i ograničava mogućnosti za razvoj), konačno prema hibridnim, višedimenzionalnim pozicijama migracijskog pluralizma, koje, iako su potentnije u objašnjavanju društvene stvarnosti od ranijih pozicija, ne nude konačan odgovor na pitanje jesu li migracije pogon razvoja ili produbljanja podrazvijenosti, već sugeriraju da je pitanje suštinski falično zato što radne migracije i drugi tipovi migracija samostalno ne pogone razvoj niti produbljuju nejednakost, već su jedan od dijelova širih društvenih procesa ekonomskog rasta i društvenog razvoja. Razvijenost nekog društva i njegov daljnji razvoj zavisni su o puno više faktora nego samo o migracijama, "migracije nisu nezavisna varijabla koja 'uzrokuje' razvoj (ili obratno), već *endogena* varijabla, sastavni dio same promjene i faktor koji može omogućiti daljnju promjenu. Iz tog razloga točnije je referirati se na *recipročni* odnos između migracija i šireg razvojnog procesa umjesto jednosmjernog 'utjecaja' migracija na razvoj" (De Haas, 2010: 253).

Izostanak jedinstvenog zaključka ne smije biti obeshrabrujuć niti umanjuje važnost cjelokupne rasprave. Dugotrajnost akademskih, ali i političkih rasprava o ovom pitanju ukazuju na relevantnost, salijentnost i snažan interes za razumijevanje odnosa migracija i razvoja podjednako kao i širih društvenih procesa kojih je taj odnos dio. Spoznaja da veza migracija i razvoja nije jednostavna i jednoznačna u središte rasprave gura nova pitanja o tome kako, kada i u kojim uvjetima se manifestiraju procesi razvoja i heterogeni fenomeni migracija. Drugim riječima, to što ne možemo nužno predvidjeti razvojne ishode migracija, nipošto ne znači da ne postoji veza migracija i razvoja, već da ona nije uzročno-posljedična, pravocrtna, nužno progresivna ni ireverzibilna.

Tijek rasprave o odnosu migracija i razvoja nije unikatan u usporedbi s drugim temama u društvenim znanostima, zapravo epitomizira kako se događaju široke paradigmatičke promjene u

znanosti i prati njihov tijek; i optimistične i pesimistične i pluralističke pozicije uklapaju se u dominantne paradigmatičke okvire u vrijeme svojeg nastanka i bivaju dominantne u diskursu o odnosu migracija i razvoja u vrijeme kada je pripadajuća paradigma dominantna u društvenim znanostima uopće (De Haas, 2010).

Migracijski pluralizam razvija se iz kritika neoklasičnih ekonomskih modela i strukturalizma, zamjerajući im deterministička određenja odnosa migracija i razvoja, koji je zapravo recipročan odnos s mnoštvom različitih potencijalnih ishoda. Unatoč superiornosti nad prethodno dominantnim perspektivama, migracijski pluralizam nije bez slabosti. Iako proučavanje društvene stvarnosti s kućanstvom kao glavnom jedinicom analize jest dobar način za postizanje ravnoteže između agencije i strukture, to ne znači da je opravdano reificirati kućanstvo, odnosno tretirati ga kao jednu stabilnu, monolitnu cjelinu koja uvijek radi za dobrobit cijele grupe. Zatim, radne migracije nisu jedini oblik migracija povezanih s razvojem, niti su migracije uvijek jednoznačno određene kao radne ili privremene ili studentske itd., već su te kategorije fluidne i nestabilne te nije nužno da namjera s kojom netko migrira konačno odredi ishode čina migracije, bilo po razvoj, bilo po samog migranta. Također, transnacionalizam kod migranata nije uvijek vječan, transnacionalne veze mogu oslabiti i nestati, zbog čega fokus na takav tip migracija nije nužno opravdan (De Haas, 2010). Konačno, teorijski uvidi pluralističnih pozicija nisu primijenjeni na sve tipove migracija, što bi omogućilo nadilaženje "ekonomskih interpretacija ili uskog fokusa na radne migracije i percepciju migracija unutar šireg okvira (ekonomskih, socijalnih ili političkih) *prilika* umjesto razlika u dohotku" (De Haas, 2010: 253).

Očito je da je društvena stvarnost često kompleksnija od kategorija kojima raspolažemo da je opišemo i objasnimo, ali to nije dozvola za gruba pojednostavljenja stvarnosti koja susrećemo u društvenim teorijama, poput migracijskog optimizma koji odnos

migracija i razvoja svodi na optimalnu alokaciju resursa, to jest ponudu i potražnju poslova i radne snage na globalnoj razini. Ni jedna se društvena pojava ne odvija u vakuumu, prema tome pojedine društvene pojave i procese moramo objasniti kao dio totaliteta socijalne zbilje, a ne izdvojeno kao zasebne fenomene. Drugim riječima, sve je jasnije da je za shvaćanje bilo kojeg od dijelova cjeline koja je tako kompleksan sustav kao što je društvo nužno razumjeti funkcioniranje cijelog sustava zato što ljudi ne proživljavaju pojedine društvene fenomene jedan po jedan, već kao mnoštvo niti kojima je satkan jedan život.

Potreba za širenjem okvira unutar kojih se proučava odnos migracija i razvoja prepoznata je kao nužan preduvjet za kvalitetno shvaćanje utjecaja i agencije i strukture, što u praksi znači istovremeno uzeti u obzir cjelokupan međunarodni politički i socioekonomski poredak, lokalni razvojni kontekst te migrante osobno i njihove napore za poboljšanje sredstava za život (*livelihood*) unutar kućanstva (De Haas, 2010). Drugim riječima, širiti okvire znači baviti se istovremeno i makro i mezo i mikro razinom proučavanja.

Zato što se pluralistične pozicije razvijaju kroz kritiku prethodno dominantnih paradigmi, u skladu sa širim paradigmatskim promjenama u društvenim znanostima odbacuju strukturalističke okvire kao pretjerano determinističke i na taj način autodestruktivno amputiraju širi okvir koji dijagnosticiraju kao potreban. Kritike prethodno dominantnih stajališta sastavni su dio svake nove paradigme, a sadržaj kritika u pojedinim predmetima istraživanja odražava šire paradigmatske promjene na isti način kao i sadržaj teorija. Tako su kritike migracijskog pesimizma odraz općih kritika marksističkih teorija radi ekonomskog redukcionizma i determinizma. Kako, zašto i što sve točno utječe na to kako se događaju paradigmatske promjene u društvenim znanostima izvan je opsega ovog rada, ali relevantno je kratko implicirati negativan utjecaj koji je trijumf Zapada u Hladnom ratu imao na

strukturalističke teorije i njihov položaj u diskursu s obzirom na njihove političke konotacije (Fukuyama, 1989).

Međutim, dominantne kritike Marxa i marksističkih teorija kao determinističkih često su pomodno opće mjesto, utemeljene na nepotpunom i neadekvatnom shvaćanju. Marksističke teorije ne bave se proricanjem budućnosti, već izražavanjem tendencija, zakonitosti koje se mogu proučavati na sličan način kao što meteorolozi proučavaju pravilne pojavnosti vremenskih prilika (Sherman, 1981). Uostalom, prilično je ironično da se autora koji cijeli svoj opus temelji na dijalektici kritizira za determinizam, unatoč tome što još 1852. godine eksplicitno izražava razumijevanje recipročne, odnosno dijalektičke veze agencije i strukture: “čovjek stvara svoju povijest, ali ne stvara je iz čitavog platna; ne stvara je u okolnostima koje je sam odabrao, već u onima koje se zateknu pri ruci” (Marx, 2009: 1). Deterministički modeli nisu kompatibilni s temeljnim određenjima marksističke teorije (poglavito dijalektičnim shvaćanjem povijesti), čak i ako ih se stvara uz navodno slaganje. Činjenica da je kritika za determinizam često deplasirana ne znači da je *uvijek* tako i da ne postoje tragovi determinizma, ali ono što treba kritizirati je determinizam, kao promašeno tumačenje, a ne čitavu paradigmu kao nužno determinističku.

Točno je da je za razumijevanje odnosa migracija i razvoja potrebno uvažiti odnos strukture i agencije, u čemu su migracijski pluralisti donekle uspješni, no to nije do kraja moguće bez šireg okvira koji migracijski pesimizam već nudi, ali nije uključen u sintezu koja je dovela do migracijskog pluralizma. Isto je tako točno da se “ne možemo nadati da ćemo formulirati adekvatnu razvojnu teoriju za većinu svjetske populacije koja trpi podrazvijenost bez da prvo spoznamo kako su njihova ekonomska i društvena prošlost dovele do trenutnog stanja podrazvijenosti” (Frank, 1966: 17). Jednom kada smo spoznali načine na koji migranti intuitivno ili

namjerno strateški donose odluke, moramo se pitati što formira njihovu strategiju, koja su "pravila igre" unutar kojih se pojedinci više ili manje racionalno kreću. Ukoliko smo svjesni da se migracije događaju kao racionalan odabir kućanstava, to jest migranta, kako je moguće da se ne zapitamo kako je došlo do toga da se racionalan odabir, koji najbolje minimizira rizike i maksimizira sredstva za život, pretvorio u napuštanje mjesta najranijih uspomena, svih poznanstava, prijatelja, obitelji i odlazak na rad i osiguranje egzistencije negdje drugdje, gdje i uz uspješnu integraciju i čvrsto održane veze s društvom emigracije, svaki migrant uvijek preuzima velik rizik, paralelno ostavljajući dosadašnji način života, a time i mnoge načine podnošenja životnih poteškoća, društvenih i psihičkih podjednako. Kad najbolji način za poboljšati svoja sredstva za život ne bi bio imati maksimum novaca koji je moguće inzistirati na beskonačnom rastu, ljudi bi drugačije odabirali podjednako racionalno kao što danas optimiziraju prema profitu. Kao što se migracije i razvoj ne događaju u vakuumu, nego su dio totaliteta društva, tako su i društvene znanosti dio istog totaliteta i postoje u interakciji s ostatkom društvene stvarnosti. Zbog toga, proučavanje te iste društvene stvarnosti nije moguće bez političkih dimenzija, ali to nije štetno za društvene znanosti pod uvjetom da je eksplicitno (Becker, 1967). Autori u društvenim znanostima koji tvrde da u njihovim radovima nema političke dimenzije i da su postigli konačno, objektivno znanje ili su neizmjereno naivni ili su neizmjereno zlonamjerni.

Stoga ključ za razumijevanje odnosa migracija i razvoja, ali i drugih pitanja leži u tome da uz pomoć uvijek napredujuće metodologije i tehnologije u empirijskim istraživanjima dosljedno primijenimo teorijske uvide. To znači proučavati agenciju i proučavati strukturu, ali ne kao datost, nego proučavati i kvalitetu te strukture i njezin utjecaj na agenciju pojedinaca. Potrebno je uvažiti negativan utjecaj koji kapitalizam odnosno trenutno postojeća struktura ima na razvoj i na migracije, a ne petrificirati *status quo* tretirajući

ga kao jedinog mogućeg, kritizirajući stanje, ali ne i način na koji se do tog stanja došlo (npr. kritizirati zakone kojima se uređuju migracije, a ne kritizirati način na koji se donose). To ne znači da je opravdano ignorirati pozitivne ishode koje migranti, dakle agencija pojedinaca, uspiju izboriti u uvjetima u kojima se zateknu.

Zaključak

Radne migracije *nisu* pogon razvoja ni produblivanja nejednakosti, što, naravno, ne znači da ne postoji kompleksan međudržnos migracija i razvoja, međutim razvoj je previše složen proces da bi ga migracije mogle jednostavno goniti ili onemogućavati. Drugim riječima, radne migracije *jesu* istovremeno pogon razvoja i produblivanja nejednakosti. Dva naizgled potpuno suprotna zaključka u stvari izražavaju istu ideju: migracije nikako nisu *jedini* ili *primaran* pogon razvojnog procesa ili produblivanja nejednakosti, već je veza migracija i razvoja ovisna o širem razvojnem kontekstu i ima heterogene ishode, a da bi razumjeli taj odnos moramo ga proučavati na makro, mezo i mikro razinama istovremeno kako bi uvažili i strukturu unutar koje pojedinci djeluju i njihovu agenciju. Razvoj je dijalektičan višedimenzionalan proces na koji utječe mnoštvo faktora, od kojih su migracije samo jedan, a razvoj povratno utječe na faktore koji ga sačinjavaju. Kako bi adekvatno proučavali razvoj, potrebno je u teorijska, kao i u empirijska istraživanja ponovno uključiti i poboljšati neopravdano zanemarivane kritičke uvide o društvenom okviru u kojem se odvija razvoj, i ostatak društvene stvarnosti.

Literatura

- Becker, H. S. (1967). Whose side are we on? *Social Problems*, 14(3):239–247.
- Brettell, C. B. and Hollifield, J. F. (2014). *Migration Theory: Talking across Disciplines*. Routledge, 3. edition.
- Castles, S., de Haas, H., and Miller, M. J. (2014). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Palgrave Macmillan, 5th edition.
- de Haas, H. (2007). Remittances, Migration and Social Development – A Conceptual Review of the Literature.
- de Haas, H. (2010). Migration and development: A theoretical perspective. *International Migration Review*, 44(1):227–264.
- Frank, A. G. (1966). *The Development of Underdevelopment*. Monthly Review.
- Fukuyama, F. (1989). The end of history? *The National Interest*, (16):3–18.
- Marx, K. (2009). *The Eighteenth Brumaire of Louis Napoleon*. Dodo Press.
- Sen, A. K. (2000). *Development as Freedom*. Alfred A. Knopf, Inc., 1 edition.
- Sherman, H. (1981). Marx and determinism. *Journal of Economic Issues*, 15(1):61–71.